

KUR'ÂN'A GÖRE EĞİTİM VE ÖĞRETİMİN TEMEL KRİTERLERİ

Dr. Faiz KALIN*
Atatürk Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

İnsanlık bireyden aile ve toplumu oluşturan birimlere geçerken, ilk yaratılıştaki niteliklerinde bir değişme olmamasına rağmen problemleri artmış, başlangıçta gündeme gelmeyen sorunlar ortaya çıkmış; peygamberler ve kitaplar gönderilmek suretiyle bu sorunların çözümü, sulh ve saadetin temini yönünde aktif programlar icra edilmiştir. Fakat gönderilen peygamber ve kitaplara aldırış etmeyip, kendi bildiğinde ısrar edenlerin eğitim ve öğretime yapmış olduğu negatif etki devam edegelmiştir. Böylece insanlık, Kur'ân öncesi dönemde geçmiş dinlerin yaptırım gücünün kalmadığı, hak ve hukukun rafa kaldırıldığı bir noktaya gelmiştir. Dolayısıyla böyle bir dünyayı ıslah, ciddî ve disiplinli bir hadise olup, stratejisinin her aşamasında birtakım problemlerle karşılaşacaktır. Bu yüzden söz konusu strateji, önce muhatap alacağı insanı tanımakla işe başlamak durumundadır¹. Böylece eğitilecek insan için ön hazırlık yapılmış, bir başka ifade ile alt yapı oluşturulmuş olacaktır.

İnsanın yapısında ilk bakışta şer gibi görünen kin, kıskançlık, düşmanlık, başkaları üzerinde hakimiyet kurma, hırs ve bencillik gibi birtakım hususiyetlerinin yanı sıra, dünya hayatını sürdürmesi için kendisine verilen yeme içme, şehvet gibi arzuları da vardır. Bu arzu ve ihtiyaçlar, evrensel ve temel kriterlere göre eğitilip yönlendirilmeye muhtaçtır. **Ancak o zaman negatif gibi görünen duygu ve sıfatlar,**

belli sınırlar içine alınarak, mutlak hayırlara vesile olabilir. Kıskançlık ve rekabet, hayırlı işlerde yarışma ve gıptaya; düşmanlık, insanın en büyük düşmanı olan nefse, şeytana, bizzat düşmanlık hissine, nefret ve kin duygularına karşı düşmanlığa; hırs, hayırlı işlerde başarıya doymamaya; bencillik de insanın kendisinin kötü yönlerini görerek eğitip hayırlara yönlendirilebilir. Nitekim insanlık bu tür sıkıntıları, her devirde Kur'ân'ın izlediği strateji ve

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Arap Dili ve Belâgatı Ana Bilim Dalı Okutmanı.

¹ Alak, 1-6; Geniş bilgi için bkz., Erdem Hüsameddin, *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak*, Konya, 1996, s. 67-71; Soyakın, Mehmet Yaşar, *Kur'ân ve İnsan*, Araştırma Yay., Ankara, 1999, s. 12-32.

uyguladığı temel kriterlerle aşmıştır. Böyle bir geçmiş, geleceğin en etkin ve en güçlü teminatıdır. Sözkonusu stratejide karşımıza çıkan temel kriterler şunlardır:

1- Model oluşturmak

Kozmik sistem, bütün birimleri ile hayatın akışında model oluşturmanın gerekliliğini anlatırken, varlığın türlerine ne şekilde davranacaklarını öğretmektedir. Gecenin karanlığı, gündüzün aydınlığı ve mevsimler, yaşayan her canlıya bir öğreti sunmaktadır. Bunu yapabilmek için belli bir sistem ile *'karşılıklı etkileşim içerisinde bulunan unsurlar, tasarlanan amaçları gerçekleştirmek amacıyla bir bütün meydana getirecek şekilde organize edilebilir'*². **Organize edilmeyen oluşumlar ile amaca ulaşmak mümkün değildir. Çünkü bu tür oluşumlar, bir modele, diğer bir ifade ile bir sisteme sahip değildir. Bütün birimleri ile modeller oluşturan kozmik yapıda organize olmayan bir oluşum, amaca ulaşmayan bir sistem yoktur.** Bu öğreti, her varlığı kendi sınıfı içerisinde daha önemli bir hale ulaştırmaktadır. Tabiata renk katan gül çok önemli, diken ise fazla hoşla gitmeyen bir bitki türü olmasına rağmen, gülün etrafını sararak onu koruması sebebiyle önem kazanmaktadır. Demek ki değerlerin ve güzelliklerin korunmasında negatif gibi görünen şeylerin icra ettiği bir görev vardır.

Evrenin bütün birimleri yeterli bir eğitimi yaşadıkdan sonra bu işlerliğe ulaşmıştır³. Zaten işleyen kozmik sistem, eğitimin, varlığın özünden başlamasının zorunluluğunu anlatmaktadır. Kur'ân'da 970 kere geçen '**Rabb**' kelimesi⁴ ve bu kelimenin '*Âlemlerin Eğiticisi*' anlamında kullanılması herşeyin eğitildiğini ve eğitilmeğe devam ettiğini göstermektedir. Sürekli genişlemekte olan bir evren modelinde⁵ statik bir yapıdan bahsedilemeyeceğine göre, bu anlamda değişim, eğitim ve öğretim diye yorumlanmalıdır. İşte bu eğitim sayesinde yer ve göklerde mevcut olanlar, **Allah'ı** tesbih ederken⁶, kendilerine emredileni yapmaktadırlar.

Diğer taraftan hayvanların eğitilerek insanlara hizmet edeceği⁷, deniz ürünlerinden⁸ yola çıkarak sun'î bir takım tesislere ve imkânlara ulaşabileceği de kozmik sistemin eğitim ve öğretim icra eden modelleri olarak; varlığın tamamının eğitilebileceğine yol göstermektedirler. **Doğada her an yüz yüze olduğumuz tek**

² Yalın, Halil İbrahim, *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*, Yayın Dağıtım, Ankara, 2001, s. 6-7.

³ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Kitapevi, İstanbul, 1971, I, 64-65.

⁴ Abdülbâkî, M. Fuâd, *el- Mu'cemu'l- Mufehres li Elfâzi'l- Kur'âni'l- Kerîm*, el- Mektebetu'l- İslâmiyye, İstanbul, 1982, s. 285-299.

⁵ Zâriyât, 47.

⁶ Haşr, 24; Cum'a, 1.

⁷ Mâide, 4.

⁸ Nahl, 14.

bir taneden binlerce taneye ulaşma gerçeği, topluma ulaşmanın öğretisini sunan faal modellerden belki sadece bir tanesidir. Bu anlamda iyi bir ürüne ulaşmanın mükelleflere getirdiği yükümlülükler dikkatle düşünülürse; sağlıklı bir topluma ulaşmanın fizikî, psikolojik, sosyolojik yönlerinin olması gerektiği çok daha iyi anlaşılır. Kur'ân'daki kıssaları bu bağlamda **model** olarak ele almak yeterlidir. Nitekim bugün gelinen noktada eğitimciler, daha iyi bir topluma ulaşmanın formülünü geçmişte bilimselleştirmek⁹ olarak açıklamaktadır. İnsan fitratı ile doğrudan örtüşen bu yaklaşımın, kıssaların sunduğu eğitim ve öğretim mesajına uygun düştüğü söylenebilir. Kıssalarla geçmişin negatif ve pozitif yönlerini gözler önüne seren Kur'ân, **model** olarak kabul ettiği bir toplumun niteliklerinin¹⁰ altını çizmiştir¹¹.

İlk insanın yaratılışını '*min salsâlin min hemein mesnûn/ pişmiş kuru bir çamur*'¹², '*min salsâlin kel fehhâr/ pişmiş çamura benzeyen bir balçık*'¹³ şeklinde bir takım teşbihlerle, doğanın bir parçası olarak açıklayan bir Kitap'ın **modelsiz**, oldum olası bir öğreti sunmadığı ortadadır. Nitekim kozmik sistem de bunu teyit etmektedir. Bütün bu **modelleri** yorumlayıp geliştirecek olan insan, bir taraftan **modellerle** kendisini eğitirken, diğer taraftan da başkalarını eğitimeğe yeteneklidir. Böylece insan medeniyetler kurulabilir; takva yönünde ilerleme kaydedilebilir; emrine verilenden yola çıkarak göklerde uçmayı, denizlerde yüzmeği başarabilir. **Ayrıca eğitim ve öğretimde fonksiyonel olan modellerin yanında varlık içerisinde müstesna bir yeri olan insanın bu haktan yoksun olması düşünülemez. Onun bu değeri koruyup geliştirmesi ve sürekli değişen evren modeline ayak uydurması bütün modelleri yorumlayıp geliştirme yeteneğinde oluşu doğada işleyen bir yasadır.** Buna rağmen insan, bu yasalarla baş başa bırakılmamış, ayrıca kitap ve peygamberlerle desteklenmiştir.

Bu hususta belirtilmesi gereken diğer bir önemli nokta şudur. Allah '*âlemleri eğitirken*', en güzel bir biçimde yarattığı insanı¹⁴ eğitmediği, öğretime tabi tutmadığı düşünülemez. Onun sunduğu öğretiyi hayatının temel felsefesi ve ayrılmaz parçası sayan **model insanlar**¹⁵ olabileceği gibi; aksi davranarak dünya ve ahiretini

⁹ Habermas, Jürgen, *Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine*, trc., Mustafa Tüzel, Kabalcı Yay., İstanbul, 1998, s. 118.

¹⁰ Âl-i İmrân, 110.

¹¹ Yazır, II, 1158.

¹² Hicr, 26.

¹³ Rahman, 14.

¹⁴ Tîn, 4.

¹⁵ Model insan konusunda geniş bilgi için bkz., Hopaç, Mustafa, *Steplerde Işık Kaynakları : Abay (İbrahim)Kunanbayev*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı, 13, Erzurum, 1999, s. 102-105.

mahvedenlerin olması da mümkündür. İşte ‘*esfele sâfilîn/ aşağıların en aşağısı*’¹⁶na düşen kimse; bu şekilde davranan insandır. Kur’ân, Hz. Peygamber’i ve oluşturduğu toplumu pozitif; Firavun ve çevresindekileri de negatif cenahta zikrederken, **modellere** ve onların öğretilerine dikkat çekmektedir. Kur’ân’ın insanlığa **model** olarak gösterdiği şahsiyet, nazarî kaideleri değil, amelî kaideleri öğretmekle görevli olup ve bu kaideleri kendi yaşayışıyla açıklamak istidadına sahiptir. İşte Kur’ân’ın ‘*Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondanda sakının*’¹⁷, ‘*Andolsun ki, Resûlullah, sizin için, Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah’ı çok zikredenler için güzel bir örnektir*’¹⁸ **emirleri, eğitici ve öğretici bir modeli ortaya koymaktadır. Çünkü bu öğretici her hali ile insanlığın mutluluğuna örnek teşkil etmekte, onları sürekli iyiliğe ve güzelliğe iletmektedir. Etrafında yetişecek insanları model yapacak, kendisine düşmanca yöneleni hidayete sevk edecektir. Böyle bir öğreticinin etrafında öğrendiğini ihlasla davranışına aksettiren sahabe de eğitim ve öğretim tarihinde model olarak etkin bir rol oynamıştır.** Asr-ı saadette Hz. Peygamber’in sözleri ve fiillerinin çoğunda bağlayıcılık yönü bulunduğu ve teşriî değere sahip olduğu açıktır. Çünkü O, Allah terbiyesini alan ve bunu etrafındaki insanlara yansıtan, bulunduğu toplumun sosyo kültürel yapısından etkilenen bir insandır. Böyle bir etkileşimde ortaya çıkan mozaik, eğitim ve öğretim sayfasında her devre ışık tutacak olan sahabe modelidir. Eğitim ve öğretimin genel amaçları açısından model toplumun iyi tahlil edilmesi gerekir.

Esasen ‘*âlemlerin eğiticisi*’ insanı yaratılışın başlangıcını oluşturan ruhlar aleminden itibaren eğitip öğretmeğe ve imtihan etmeğe tabi tutmuştur¹⁹. Metafizik boyutta uygulanan eğitim ve imtihanın fizikî ortamda da devam etmesi gerekir. Yoksa elementlerin, formüllerin, şifrelerin, evreni ve insanı oluşturan özlerin, ‘*mîzân koyma ve mîzânı koruma*’²⁰nun bir anlamı kalmazdı. Gönderilen kitap ve peygamberler de ‘*âlemlerin eğiticisi*’nin insanı eğitmeğe ve imtihan etmeğe devam ettiğini göstermektedir²¹. **Kozmik sisteme atıflarda bulunan son Kitap’la vahiy kesildiğine göre, bu seviyeye getirilen insan istidadı, bundan sonrasını eldeki modellerin ışığında devam ettirecektir.** Aksi halde insan, sürekli genişleyen bir evren modeline paralel olarak değişen şartlarda hizmetine sunulan modelleri iyi

¹⁶ Tîn, 4.

¹⁷ Haşr, 7.

¹⁸ Ahzâb, 21.

¹⁹ Yazır, IV, 2323-2324.

²⁰ Rahman, 7,8.

²¹ Bayraklı, Bayraktar, *Kur’ân’da İnsan Hakları*, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, sayı, 5, İstanbul, 1998, s. 18.

okuyamamış, kendisini yeterince geliştirememiş olur ki, bu durumda negatif veya pozitif olan modellerin yanlış uygulamasından kendisini koruyamaz..

Kendi tercihinin göre pozitif yada negatif modellerle eğitim ve öğretimini sürdüren insan, tıpkı bir meyve çekirdeğinin kendisini oluşturan bütün özellikleri içerisinde taşıması ve gerekli ortamı bulduğunda o özellikleri sergilemesi gibi; yaptıklarının karşılığını almak üzere kendisine ait oluşturduğu şifre ile diriltilecek, kendi yaptıklarını ve karakterini kendisi ile birlikte bulacaktır²². Tabiatında iyi ürün verme istidadı olan topraktan her zaman iyi ürün alabilmek; bilimin, tarım alanında ürünün kalite ve rekoltesine etki eden, pozitif olarak ortaya koyduğu önlemlerin alınmasına bağlıdır.

Kur'ân, insanın yaşanmış, yaşanmakta olan ve yaşanacak olan hayatıyla yakından ilgilenmiş ve kendisinden önce oluşmuş olan negatif sistem yerine, her zaman ve her yerde insanı mutlu edecek olan bir model sunmuştur. İlahî stratejide insanlığı içinde bulunduğu bataklıktan kurtaracak modellerin oluşturulmasına, elest bezminde ruhların sınanması ile başlanmış; yeryüzünde ise varlık, kozmik sistem düzeyine ulaştırılınca kadar insan hatırlanmağa değer görülmemiştir²³. Buradan varlığın insana kadar eğitildiğini, insanın yaratıldığı anda artık insan tarafından eğitilebileceğini anlamak mümkündür.

İnsanı eğitecek olan insanlar ise ruhlar âleminde gelen deneyim üzerine yeryüzünde genelde kırk yıllık bir eğitim süresi geçirmiştir²⁴. Buradan hareketle toplumu eğitecek olan insan, önce kendisini eğitip sonra topluma yönelmelidir²⁵, sonucuna varabiliriz. Nitekim Kur'ân önce, bireysel anlamda model insanı²⁶ eğitmek istediği toplumun dikkatine sunmuştur. İçinde büyüdüğü toplum, model olarak sunulan bu insanı çocukları kadar yakından tanıyor²⁷ ve her bakımdan onu takdir ediyordu. İşte bu alt yapı üzerine 'Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının'²⁸ ayeti nazil olmuştur. Yani model olacak eğitimci yetiştirilmeden bir öğretim ve eğitimin gerçekleşmesi beklenemez.

Artık vahiy, evrende işleyen model vasıtasıyla insanlara neyi nasıl yapacaklarını çok iyi öğretmektedir. Çünkü insan, tabiatla cereyan eden olaylardan ibret alabilecek yetenekte yaratılmıştır²⁹. İnsanların bitkilerin nereden ve ne şekilde

²² Bilgiseven, Âmiran Kurtkan, *İlm-i Ledün Açısından Karanlık ve Aydınlik*, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Sayı 5, İstanbul, 1998, s. 22-27; Krş., Bakara, 286; Lokman, 28; Zilzâl, 7-8; Necm, 39.

²³ İnsan, 1.

²⁴ Bilgiseven, a.g.m, s. 23-30.

²⁵ Bakara, 44; ez-Zeccâc, *Meâni'l- Kur'ân ve İ'râbuhu*, nşr., Abdul Celil Abduh Şelebî Beyrut, 1988, I, 125.

²⁶ Ahzâb, 21.

²⁷ Bakara, 146.

²⁸ Haşr, 7.

²⁹ En'âm, 97-98.

çoğalacağı, faal olan modelden anlaşılmaktadır. Ayrıca **Kur'ân'da eğitimin gücünü destekleyen birçok ayet vardır. İnsanın hiçbir şey bilmeyerek doğduğunu, ancak kendisine verilen göz, kulak ve kalp vasıtasıyla bu bilgisizliğini giderebileceğini³⁰, kendisindeki gücü kullanarak ateşten korunabileceğini³¹, isterse tabiatta cereyan eden olaylardan ders alabileceğini³², doğru ve eğri yolun kendisine gösterildiğini³³, kendi iradesi ile mü'min veya kâfir olabileceğini³⁴ haber veren ayetler insanın kendisini eğitebileceğine işaret etmektedir.** İnsan bunları kendisine tanınan sürede kazanmak durumundadır. Bu da gösteriyor ki **süre ve zamanlama** modelin önemli bir parçasıdır.

Pratik hayat ve bilimsel öğretilerle ilgili **modelleri de** burada ayrıca zikretmek gerekir. Ölen insanın toprağa gömüleceğinin bir kargadan öğrenilmesi³⁵ gökteki ayın geçirdiği evrelerin hafta ve ay hesaplamalarında ölçü alınması³⁶, saatin herhangi bir şey olabileceği gerçeği³⁷ ile bizleri karşılaştırır. Ayrıca Kur'ân hıza bağlı olarak zamanın kısalacağına³⁸ dair örnekler sunarken, doğada yaşayan canlıların bir mesafeyi kat etmedeki faal durumları; eğitim ve öğretim sayesinde bilimsel gelişmelerin çok daha hızlı vasıtaları bulabileceğinin sinyalini vermiştir³⁹. Öyle ise kozmik yapıdan hareketle eğitim ve öğretimde model oluşturmak esastır, sonucuna varabiliriz. İnsanı eğitmek için model oluşturmak, eğitimin genel amaçları için ortaya konulan kriterlerin sadece bir tanesidir. Oluşan modelden sonra nelerin yapılması gerekir sorusunun cevabını arayalım.

2-Oluşturulan Modelin Kabul Edilmesi

Oluşan model vasıtasıyla geçmişin tasfiye edilip ayıklanması, şimdi de kabul görmesi, bir program oluşturabilmek için ona inanılması gerekir. Aksi halde eğitimin hedefi olan kendi sistemi ve hukuk düzeni, insanlar özellikle yeni yetişen nesil tarafından tanınıp benimsenmemiş olur ki, bundan sonrası için mezkûr eğitim sisteminin uygulanmakta olduğu ya da uygulanması düşünülen toplumlara bir şey

³⁰ Nahl, 78.

³¹ Tahrîm, 6.

³² En'âm, 98,99.

³³ Beled, 10.

³⁴ Dehr,3.

³⁵ Mâide, 31.

³⁶ er-Râgıb el- İsfahânî, *el- Müfredât fî Garîbi'l- Kur'ân*, nşr., Muhammed Seyyid Gilânî, Dâru'l- M'arife, Beyrut, ts., s. 269; er- Râzî, Fahrüddîn Muhammed İbn Ömer İbn el- Hüseyin İbn Ali, *et- Tefsîru'l- Kebîr (Mefâtihu'l- Gayb)*, Dâru'l- Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut, 1990, V, 71; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed İbn Ahmed, *el- Câmi' li Ahkâmi'l- Kur'ân*, Dâru'l- Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut, 1988, II, 228, Yazır, I, 682- 683.

³⁷ Hall Edward T., ' *Kaç Çeşit Zaman Var* ' trc., Doğan Şahiner, Cogito, Sayı, 11, Yapı Kredi Yay., 1997, s. 149- 151.

³⁸ Sebe', 12.

³⁹ Yazır, VI, 3951.

vermesi beklenemez⁴⁰. İnsan aklının doğru düşünebilmesi ve doğru düşünmenin önüne çıkabilecek muhtemel engelleri aşabilmesi için, ortaya konulan model insana ışık tutmakta, onu aydınlatmaktadır. Çünkü insan ancak doğru düşündüğü zaman aklı ona fayda sağlamakta⁴¹, onu sağlam bir imana sevk etmektedir. Böyle bir imana ulaşan insan varlığa baktığında onu okuyup ondan kendisine düşen ve gerekli olanı alarak geliştirebilir.

Bir modelin kabul görmesi, başka modellerle mukayese edildiğinde; insanlara kazandırısına ve onları tatmin edişine bağlıdır. Toplumun huzursuzluğa iten, geçmişle kıyaslandığında pozitif getirisi olmayan bir modelin kabul görmesi beklenemez. Kur'ân vasıtasıyla ortaya konan model, eğitim ve öğretimin amaçlarını ve uygulanabilirliğini kuşatıcı, ortaya koyduğu kriterlerin, bu amaçlar doğrultusunda başarı kabiliyeti inandırıcıdır. Eğitim ve öğretimin en temel araçlarından biri olan kitap, Kur'ân'da iman esaslarından birisi olarak zikredilmektedir. İşte bu Kitap ilk ayetlerinde kendisinde hiçbir şüphenin olmadığını⁴² kabul ettirme ile muhatabını karşılamaktadır. **Çünkü tereddütle veya kabul edilmeden okunan bir kitabın insana vereceği öğretinin, eğitim ve öğretimin genel amaçları itibarı ile savunulması mümkün değildir.** Fakat *'O, müttakiler (sakınanlar ve arınmak isteyenler) için bir yol göstericidir'*⁴³ ayeti, Kur'ân'ın kapağını ilk olarak açıp okuyanların, eğitim ve öğretimin amaçlarında şüpheye düşmesine izin vermez.

O halde neden yeryüzünde inanmayanlar devam ede gelmiştir; neden inandığı halde bir türlü problemlerden kurtulamayan topluluklarla karşı karşıyayız? şeklindeki soruların cevabı yine Kur'ân'da aranmalıdır. **Hayatı imar ve ıslah edecek bu Kitap'ın ortaya koyduğu modelleri, belki de kendisini kabul etmekte ne kadar samimiyiz? Önce bunun sorgulanması, sonra yukarıda işaret edildiği gibi doğru düşünebilmenin önündeki engellerin kaldırılması gerekir.** Bir başka ifade modele şüpheden arındırılmış bir zihinle bakılmalıdır.

Gerek kozmik, gerekse psikolojik, sosyolojik ve ekonomik planda ortaya konulan modelin temel esprileri kabul edilip gereği yerine getirilmezse, oluşan modelin bu düşünce sahiplerine vereceği bir şey olamaz. Kur'ân'ın ifadesi ile bu düşüncede olan insanların *'kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır onlarla görmezler; kulakları vardır onlarla işitmezler'*⁴⁴; dolayısıyla kendilerine sunulan modelin onlara pozitif bir getirisi söz konusu değildir. **Burada anlamayan kalbin, işitmeyen kulağın, görmeyen gözün bir şey öğrenme kabiliyetinden**

⁴⁰ Bilgin, Beyza, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Yeni Çizgi Yay., Ankara, 1995, s. 30.

⁴¹ Çamdibi, Mustafa, *Eğitimde Akıl- İlim- Hizmet Alakası*, Din Eğitimi Araştırmaları, sayı, 7, 2000, s. 33.

⁴² Bakara, 2.

⁴³ Bakara, 2.

⁴⁴ A'râf, 179.

yoksun olduğu, dolayısıyla sorumlu tutulamayacağını ileri sürmek mümkün değildir. Çünkü sözü edilen kalp, kulak ve göz, zahiren görevlerini yapıyor⁴⁵ olmalarına rağmen, hakikatı anlama, görme ve duyma hususunda kendilerinden bekleneni, başka bir ifade ile kendilerine yüklenen gücün gereğini ifa edememişlerdir. Kendilerine sunulan hakikat modelini anlayamamış, duyamamış ve görememişlerdir. Bundan ötürü de değişim negatif yönde tezahür etmektedir.

Halbuki Kur'ân ister kıssalar, ister hukukî ve ahlâkî emirlerle ilgili konuda olsun, bizzat sözlerin gerçek anlamlarında öğretici, ikna edici ve heyecan verici olup; hem akla ve hem de kalbe eşit bir şekilde yer vermekte⁴⁶; akli doğru düşünebilmesi, önüne çıkabilecek muhtemel engelleri aşabilmesi için aydınlatmaktadır.

Bu sebeple Kur'ân önce kendisine ve kendisini tebliğ eden peygambere inanılmasını istemektedir. Zira bir öğretinin, kendisine inanmayanlara yeni ve doğru şeyler öğretmesi, akli selim ile çelişen bir yaklaşım olur. Ancak geçmişin karanlıklarında boğulan zihinlerin bir anda negatif düşünce ve inanç yapısından kurtulup yeni gelen mesaja inanması kolay değildir. **Bunun için Kur'ân önce zihinleri düşünmeğe, değerlendirme yapmaya sevk etmekte ve sunduğu modellerin kabul edilme zeminini oluşturmaktadır.** Çünkü düşünemeyen ve değerlendirme yapamayan, geçmişin negatif modellerine takılıp kalan zihinlerin, hayatlarını değiştirecek yeni kararlar alması ve uygulamaya sokması beklenemez⁴⁷. Nitekim Hz. İbrahim'in yaratıcıyı araması konusunda zikredilen tefekkür egzersizi, sonuç olarak doğruya ulaşmada başarılı olmuştur⁴⁸. Bu başarı ile yakalanan noktada artık geçmişin hayata hakim olan negatif kuralları yoktur. Bundan sonra, kabul edilen yeni modelin programının yapılması ve uygulaması gelir.

3-Plan ve Uygulama

Oluşturulan modelin uygulamaya ait stratejisi kendisidir. Modele rağmen yeniden bir plan oluşturmaya gerek yoktur. Model iyi okunduğunda uygulama kolay ve başarılı olacaktır. Modelin iyi okunmasından maksat, değişimlerin getirdiği ayrıntılara kapılmadan temel unsurları fark edebilmektir. Böylece sistem oturmuş olacak, uygulamada işin neresinden başlanacağı, neyin ne zaman aktivite edileceği hususunda bir problem kalmayacaktır.

Varlığı tedricen yaratıp insanın hizmetine sunan kudretin, insanı, bir plan dahilinde kendisini gelecekte daha iyi bir noktaya taşıyacak şekilde yarattığı anlaşılmaktadır. İhvânü's-safa tekâmülü açıklarken tabiatı derecelere ayırır; maddeyi

⁴⁵ Aristoteles, *Metafizik*, trc., Ahmet Arslan, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir, 1985, s. 79-80.

⁴⁶ Dıraz, Abdullah, *Kur'ân'a Giriş*, trc., Salih Akdemir, Kitabiyât, Ankara, 2000, 83,84.

⁴⁷ Bilgin, s. 30.

⁴⁸ En'âm, 76-78.

temel ve asıl varlık olarak ele alıp, oradan sırasıyla bitkilere, hayvanlara ve insana ulaşır⁴⁹. Bu yaklaşıma göre insan, yaratılış stratejisinde varlığın zirvesindedir. Evrendeki her şeyin, tedricî bir metotla bulunduğu hali bırakıp bir başka hale geçişi; yer ve göklerin⁵⁰ yaratılışından insana; ondan da istifa kanunu⁵¹ ile iyinin iyisine ulaşan aktif bir strateji ile teyit edilmektedir. Ayrıca varlığın öz enerjisi, tabiatında değişmeyi ve oluşu gerektiren bir dinamizmi ihtiva eder⁵². Bu sebeple en dıştaki fonksiyonel sebep-netice ilişkileri, insana somut gerçekleri ortaya koyarak ilim yapma imkânı verir. Nitekim gazların oluşumu ve yıldızların değişimi, tadrîcen işleyen sebeplerin ürünüdür. Şu halde sebeplere baş vurmadan değişim ve gelişme beklenemez. Hele varlığın zirvesinde bir yaratılışa sahip olan insanı eğitip öğretebilmek için sebepler duyarlılıkla ele alınmalıdır. Aksi halde amaca ulaşmak mümkün değildir.

Yukarıdaki açıklamalar evrenin birdenbire bu hale gelmediğini, varlığın özünde bir plana göre işlediğini ortaya koymaktadır. Kaderde varlığın Kitâb-ı Mübîn adlı bir planının yapılmış olduğu⁵³, yaratılışın bu plana göre işlediği belirtilmektedir⁵⁴. **Varlığın plan ve projesi ile bütün ilimlerin Cibrîl tarafından Levh-i Mahfuz'dan alınarak yazıldığı şeklindeki açıklamaya göre, kâinat ve onda işleyecek olaylar, burada planlanmış ve belirlenmiştir. Bu soyut planlamanın somut şekli, evrende meydana gelişi ile kendini ispat etmektedir.** Günümüzde bilimin de kabul edip adından bahsettiği kozmik ötesinden kozmik yapıya geçiş tesadüfî değil, önceden yapılan plan ve zamanlamanın⁵⁵ bir ispatıdır.

Esasen varlığın her zerresinde çok dakik planların uygulandığı, tabiiatta izlenmektedir. Örneğin bir meyve çekirdeğine hangi planların kodlandığı, toprağa atıldıktan sonra izlenmektedir. İzlenen süreç bir açılımdır. Böyle bir açılım çekirdeğin özüne kodlanan planı anlatmaktadır. **Çekirdeğin toprağa atılmasıyla devreye giren planın kozmik sistemden devreye soktuğu sebepleri unutmamak gerekir. Günümüzde yapılan bilimsel araştırmalar da evrenin önceden belirlenen bir plana göre yaratılıp işlediğini bildirmektedir.** Kozmik sistemi gayb âleminin sembolü sayanlar⁵⁶, bu sistem öncesine uzanan bir planın işleyişiyle kozmik

⁴⁹ Ülken, Hilmi Ziya, *İslâm Düşüncesi*, İstanbul, 1995, s. 171.

⁵⁰ A'râf, 54

⁵¹ Yazar, I, 64-65.

⁵² Nasr, *Bilgi ve Kutsal*, trc., Yusuf Yazar, İz Yay., İstanbul, 1999, s. 233-238.

⁵³ En'âm, 59.

⁵⁴ er- Râzî, XIII, 10; Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Ma'rifet Nâme*, nşr., Yusuf Ziya Kırîmî, Matba'-i Ahmed Kâmil, İstanbul, 1330, s. 542; krş, Hadid, 72; Kâf, 4

⁵⁵ Bilgiseven, Amiran, *Hokka ve Kalem*, Din Eğitimi Araştırmaları, Sayı, 7, 2000, s. 4-5.

⁵⁶ Garoudy, Rouger, *İslâm ve İnsanlığın Geleceği*, İstanbul, 1990, s. 32-33.

yapıya gelindiğini söyleyenler⁵⁷, kozmik mikro dalga, arka alan ışınımı, mikro kozmos ile makro kozmosun birbirine uyumundan bahsedenler⁵⁸ bunlardan sadece bir kısmıdır. Demek ki varlığın özüne ve kozmik sisteme rağmen belirlenen amaçlara ulaşmak için haricî sebepler ihmal edilemez. İhmalin getirdiği negatif sonuç, planın uygulanmadığının açık bir delilidir.

Kur'ân'ın nüzûlünde ve içeriğinde işleyen plan tedriciliktir. Böyle bir Kitap'ın, en güzel bir şekilde yaratıldığını açıkladığı insanı eğitirken plansız davranması, aklı selime, eğitimin genel amaçlarına ve bilimsel tespitlere aykırı düşer. İnsanlığı tek bir nefisten⁵⁹ aileye; oradan da topluma ve milletlerin oluşumuna taşıyan güç⁶⁰, itikadî, amelî, ahlâkî ve hukûkî alanlardaki gelişmeyi de bir plan dahilinde yürütmüştür. Mezkûr planda öncelik-sonralık, zamanlama ve tedricilik temel unsurlardır. Bunları uygulamadan kaldırarak eğitim ve öğretimin amaçlarına ulaşmasını beklemek eşyanın tabiatına aykırıdır. Bu bağlamda dakika ve saniyeleri korumaya vurgu yapmak gerekir. **Vakti gelmeden bir ibadetin farz olmayacağını ve yerine getirilemeyeceğini bildiren Kitap, doğada işleyen rölatif pedagojiye dikkat çekmektedir. İnsanların psikolojik, biyolojik, sosyolojik, kültürel ve ekonomik durumlarına bakmadan herkesi aynı anda aynı hususu öğrenmeğe ve uygulamaya mecbur etmek başarısızlığa sürükler.**

Eğitim ve öğretimde ortaya konan modelin geçmişi sorgulaması, şimdiki gözden geçirerek geleceğe yönelik planlar yapması gerekir. Böylece geçmişin negatif uygulamalarından şimdiki kurtulmak ve geleceğe daha iyi yönelmek mümkün olacaktır. Hayatınızda bir şeylerin değişmesini istiyorsanız, içinde bulunduğunuz anda iyi bir muhasebe yapmalısınız. Spinoza '*şayet şimdinin geçmişten farklı olmasını istiyorsanız, geçmişi irdeleyin*'⁶¹ derken bu hakikate parmak basmış olmalıdır. **Böyle bir uygulama ile mevcut olan hali hazır duruma el konulmuş demektir. Bundan sonra yapılacak iş, muhasebesi yapılan geçmişin pozitif yönlerine devam, negatif yönlerini terk etmektir. Bu günü daha verimli hale getirmenin bir yolu da gelecek hakkında bir endişe ve bir planımızın olması ile mümkündür.** Çünkü '*gelecek de en az geçmiş kadar bu günü etkilemektedir*'⁶². Nitekim Kur'ân, tövbeyi emrederken ve kıssalara dikkat çekerken, insanı böyle bir

⁵⁷ Hawking, Stephen, *Zamanın Kısa Tarihi*, trc., Sabit Say- Murat Uraz, Milliyet Yay., İstanbul, ts., s. 23.

⁵⁸ Davies, Paul, *Son Üç Dakika*, trc., Sinem Gül, Varlık Yay., İstanbul, 1999, s.31-89; Weinberg, Steven, *İlk Üç Dakika*, trc., Zekeriya Aydın- Zeki Aslan, Tübitak, Ankara, 1996, s.44,97, 124,139; Merdin, Sadettin, *Tanrıya Koşan Fizik*, Timaş yay., İstanbul, 1995, s. 98.

⁵⁹ A'râf, 189.

⁶⁰ Hucurat, 13.

⁶¹ Atkinson, Jacqueline, *Zamanı Yönetme Sanatı*, trc., Cem S. İslâm, Nehir Yay., İstanbul, 1997, s. 39.

⁶² Atkinson, s. 267.

muhasebeden geçirerek geleceğini programlamasını istemekte, geleceğini düşünmeyerek gününü gün edeni, dünyayı düşünüp ahireti düşünmeyi yermektedir⁶³. Geçmişin olumsuzluklarına devam eden bir toplumda başarıdan söz edilemez. İnsan hayatının her nefesine büyük önem veren Kur'ân, hayatın kozmolojik, biyolojik, psikolojik, sosyolojik, ekonomik ve hukukî yönlerini bir bütün olarak planlamış, en güzel sonuca ulaşması için bu plan ve programın kullanım yetkisini kendisine vermiştir.

Fıtrat itibarı ile en güzel bir biçimde yaratılan insan⁶⁴, pozitif yada negatif yönde ilerleyip gerileyebileceği⁶⁵ belirtildiğine göre, tedricen bulunduğu halden ve bilgiden bir başka bilgi ve tecrübeye ulaşmaktadır. İlgi ve kaygıları sayesinde insanın kendi varlığını ortaya koyabileceğini savunan Heidegger, zamansallığı savunurken tedriciliği anlatmaktadır⁶⁶. İlgi ve kaygıyı ortaya koyan araçların en önemlisi dildir. İnsanların birbirleriyle konuşup anlaşmalarının çok uzun zaman almış⁶⁷ olduğu dikkate alınır; tedriciliğin, dilin semantik ve etimolojik yapısı ile birlikte; psikolojik, sosyolojik, ekonomik, hukukî ve ahlâkî yönlerinin bulunduğu, mezkûr alanlarda hazırlanacak hassas planların titizce uygulanmasıyla diyalogda ve iletişimde ileri noktalara ulaşılacağı söylenebilir. Dolayısıyla hiçbir konuda *an*'lık tekâmülden söz edilemez.

Kur'ân'ın kozmik olarak sunduğu planda günlük, haftalık, aylık ve yıllık planlamalar dikkati çekmektedir. Güneşin, hareketleri ile bir günlük surenin tamamlanması hususunda izlediği yolda tedricilik her mekânın işlettiği bir gerçektir. Günlük olarak sabahın gelişi ile başlayan gündüzü birtakım kozmik hareketlerle vakitlendiren Kur'ân, insan hayatının maddî ve manevî verimini artırması için gece için de vakitlendirmelerde bulunmuştur. **Ümmet ve millet kavramlarına önemli bir yer veren bu Kitap, toplumsal oluşumun ihtiyaçlarını haftalık, aylık ve yıllık vakitlendirmelerle düzene sokmuştur. Zamanlama ve randevulaşma, psikolojik, sosyolojik, ekonomik ve pratik hayat açısından önemli bir planlamadır.** Söz konusu planın uygulanmasıyla ahlâkî, hukukî ve ibadetlerle ilgili hükümler kolayca uygulanabilir.

Zamanın kozmik olarak işleyen tanzimini egoist rantiyelerine alet edip değiştiren toplum, hayatı çekilmez hale sokar. Bu yüzden Kur'ân, zamanın tanzimine koyduğu yasakla toplumu güvence altına almış⁶⁸, söz konusu yasağa uymayanların

⁶³ Necm, 29.

⁶⁴ Tîn, 4.

⁶⁵ Beled, 10.

⁶⁶ Çüçen, A. Kadir, *Heidegger'de Varlık ve Zaman*, İz Yay., Bursa, 1997, s. 53, 120, 123, 125.

⁶⁷ Fendî, Muhammed Cemaleddin, *Allah ve Kâinat*, trc., A. Hamit Bingöl, Çağrı Yay., İstanbul, 1980, s. 246, 250.

⁶⁸ er-Râzî, XV, 179, 180.

ekonomik, psikolojik, sosyolojik ve hukûkî bakımdan yaptığı tahribatı, bir zulüm olarak ifade etmiştir⁶⁹. **Yani toplumda pozitif ya da negatif olarak işlerliği olan her şeyin, eğitim ve öğretim açısından bir değeri vardır. Meşru olan bir şeyin uygun olmayan bir zamanda ve zeminde yapılmasının yapacağı tahribat açıktır.** İzin almadan başkasının bulunduğu yere giriş için konulan yasak, izin verilmesi sonrasında kaldırılmaktadır. Özellikle köle, cariye ve çocukların girişleri için izin istemeyi gerektiren yasak, -sabah namazı öncesi, öğlede dinlenme vaktinde ve yatsı namazından sonra- bu vakitlere mahsustur⁷⁰. Vahyin gelişi esnasında Hz. Peygamber'e hitaben '(Rasülüm)! Onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımlatma'⁷¹ şeklinde yapılan tenbih bizlere, öğretim açısından dinlemek gereken yerde dinlemenin, başarının önemli bir şartı olduğu mesajını vermektedir.

Kur'ân'daki sabır, korku, ümit, hesap günü, ahiret hayatındaki mükâfat ve ceza ilgili ayetler, bu duyguların insanı tedricen eğittiğini ifade etmektedir. İnsanlar bu duygularla bir takım kötülüklerden uzak kalıp, güzelliklere ulaşabilir. Emirlere uyup, yasaklardan sakınmak sabır, ümit ve korku inanç ve işlevini gerektirir⁷². Fakat ibadet, zorlanarak sevimsiz bir hale dönüştürülmeden⁷³, çocuklara tedrici bir yöntemle sevdirmelidir. Çünkü insanın denenmesi ve akabinde hesaba çekilmesi ancak tedricilikle mümkün olabilir. İnsanı değişik bilgi ve tecrübelerle ulaştıran öz, bütün ilimleri kendisinde toplayan tevhid kavramıdır⁷⁴. Tevhide ulaşıncaya kadar geçilen aşamaların ve yaşanan değişimlerin birdenbire gerçekleşmesi mümkün değildir. Tasavvufun insan-ı kâmile ulaşmadaki stratejisi⁷⁵ tedricilikten başka bir şey değildir. Bu nedenle insanı eğiten plan ve programların tedricen devamı, onun yaratılışındaki tedriciliğe mütenasip bir kanundur⁷⁶. Değişim sürekli olduğuna göre⁷⁷ eğitim ve öğretim de sürekli dir.

Bütün bunlardan hareketle insanın daha iyi eğitilebilmesinin, alınan modelin sağlıklı olmasına, kabul görmesine, modelin ortaya koyduğu strateji ve kriterlerin uygulanmasına bağlı olduğunu söyleyebiliriz.

⁶⁹ Tevbe, 36.

⁷⁰ Nur, 27, 58, 59; Yazır, IV, 3497-3501, 3538.

⁷¹ Kıyâmet, 16.

⁷² İbn Kayyîm el- Cevziyye, *et- Tıbyân Fî Aksâmi'l- Kur'ân*, s. 117, 118; er- Râzî, III, 46; IV, 131; XIV, 181.

⁷³ Bilgin, s. 38.

⁷⁴ Bilgiseven, *İlm-i Ledün Açısından Kavmiyet ve Ferdiyet*, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Sayı, 3, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı, İstanbul, 1996, s. 88-89.

⁷⁵ el-Kuşeyri, Abdükerîm İbn Hevâzin, *Kuşeyri Risalesi*, trc., Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul, 1978, s. 193-196.

⁷⁶ er- Râzî, XXXI, 101.

⁷⁷ el- Kindî, Ebû Yusuf Ya'kub İbn İshâk, *Resâilu'l- Kindî el- Felsefiyye*, nşr., Muhammed Abdulhâdî Ebû Bureyde, Matbaatu Hassân, Kahire, 1978, s. 48-49.